

FRA MORRIS TIL DEN ELEMENTÆRE TYPOGRAFI

AF C. VOLMER NORDLUNDE

KORT før Verdenskrigen kunde man i Tyskland spore Begyndelsen til en Bevægelse, der gik ud paa, at Brugsgenstandene skulde være hensigtsmæssige. Saa længe Krigen stod paa, mærkede man ikke meget til den, men efter 1920 mødte man den igen i Industri og Haandværk under Betegnelsen »Die neue Sachlichkeit«, en ny Stilretning, som for Bogtrykkets Vedkommende fik Navnet: Den nye Typografi eller Den elementære Typografi. Denne Retnings Udtryksformer er andre, end man har været vant til, og dens Indflydelse paa vore Dages Typografi kunde tyde paa, at den Periode, der begyndte i 1890-erne, er ved at ebbe ud. De nye Skrifter og den nye Opfattelse af Satsarrangementet har i hvert Fald bragt den paa Afstand, og selv om den er os for nær i Tid til, at dens Resultater kan vurderes, har det Interesse at følge dens Hovedlinier.

Baggrunden for denne Periode var Bogtrykkets Forfald i sidste Del af det 19. Aarhundrede, da de gode Traditioner fra Blomstringen i Empiretiden var udvandede og Skrifterne nærmest kun Karikaturer af italienske og franske Skriftsnits rene, afklarede Snit. Bogtrykmaskiner og Støberimaskiner begyndte

at fortrænge Haandarbejdet, og Interessen var mere rettet imod at faa Maskinerne til at præstere deres yderste end mod at faa godt Boghaandværk. Før Datiden syntes det, som om den øgede Anvendelse af Maskiner og de slette Resultater var to Ting, der hang nøje sammen. Maskinerne skabte desuden en stor Arbejdsløshed, som beskæftigede Sindene stærkt, og det var derfor en ret nærliggende Tanke, naar man mente at kunne klare begge Problemer ved at bekæmpe Maskinerne gennem en Genoplivelse af Haandværket.

Det var ud fra denne Tankegang, *William Morris* oprettede Kelmscott Press i 1890. Før den Tid havde han interesseret sig for Bogtryk, han havde sat sig ind i dets Historie og var kommet til det Resultat, at om Typografien skulde forbedres, maatte man arbejde som de første Bogtrykkere og skaffe en Skrift, der laa saa nær som muligt ved deres. Som sit Forbillede valgte han først en italiensk Skrift til Golden Type og senere Grundelementerne i nogle tyske Skrifter til Chaucer Type.

Reglerne for Satsens Placering paa Siden fandt han ved at opmaale et stort Antal Manuskripter og Inkunabler. Samtidig fastslog han, at de rette Ord- og Liniemellemrum havde afgørende Betydning for et godt Resultat. Det var særligt de første tyske Tryk, der interesserede ham, og hans Typografi blev kraftig som disse, med Satsen som en kompakt Masse omgivet af Papirets hvide Ramme.

Nogle Aar senere, i 1900, oprettede en anden Engländer, *Cobden-Sanderson*, Doves Press. Ogsaa han fik sin egen Skrift, Doves Press Type, men den var i Modsætning til Morris' to Skriftsnit meget lys. Den er i Virkning langt nærmere det ita-

lienske Forbillede end Golden Type, og hans Typografi blev som en Følge deraf en Modsætning til Morris'.

Bøgerne fra disse to Privattrykkerier, der har haft mest Betydning for Bogtrykkets Fornyelse, blev modtaget med megen Interesse, og Virkningen sporedes ret hurtigt. Maskinernes Udbredelse hindrede de ganske vist ikke, men de genvakte Sansen for godt Bogtryk, gjorde opmærksom paa, hvor de gode Eksempler kunde findes, og viste endelig, at gode Skriftsnit, god Farve og godt Papir var de Grundelementer, hvorefter der kunde skabes gode Resultater, naar der vel at mærke toges de nødvendige Hensyn til Materialets Behandling – først og fremmest ved Sætningen. Ord mellemrummene skal være saa ensartede som muligt og ikke for store, Linieafstandene afpasses efter Skriftens Karakter, Forholdet mellem Sats- og Papirflade og mellem de fire Marginer indbyrdes fastsættes saaledes, at to modstaaende Kolumner kommer til at virke som et Hele. Til Titler og Overskrifter kræves samme Skriftsnit som til Teksten, og Illustrationerne bør være Træsnit. Disse Regler blev Kernen i den følgende Tids Typografi, og de blev betragtet som Normen, naar man skulde bedømme et Bogarbejdes typografiske Værd.

Som omtalt var Kelmscott Press den første Privatpresse, og det viste sig hurtigt, at dens Arbejder løste bundne Tanker. De Tryksager, som skulde være moderne, blev sat à la Morris med tunge Skrifter i tætte Kolumner, og var det saa uheldigt, at der fandtes Udgangslinier, blev de omhyggelig fyldt med kraftige Smaaornamenter. Navnlig Tyskerne kastede sig over denne nye Typografi, der jo var i Slægt med Gutenbergs, og der kom Slag i Slag flere Skrifter, der forsøgte at forene Fraktur med An-

antikva – formentlig fordi man gerne vilde bevare Kraften og den dekorative Virkning i de nationale gotiske og Fraktur-Skrifter, samtidig med at man rakte en Haand ud mod den store Verden, der ikke saa gerne læste de krøllede Bogstaver. Som Tilgift kom der en Morris-Gotisk og en Caxton-Antikva, som blev brugt i den første Begejstring for derefter at forsvinde totalt. Denne Periode var ret kortvarig og blev uden større Betydning for den senere Udvikling. Den er nævnt her, fordi vor Tids megen »elementære« Begejstring kan tages som en Parallel til Beroligelse for dem, der er bekymrede for den gode Typografis Skæbne.

Medens den første stærke Morris-Begejstring endnu herskede over Typografien, havde Skriftstøberierne fremstillet en hel Del gode Antikvasnit. Nogle imødekom med deres ret spinkle Tegning de konservativt indstillede, andre Snit var kraftige uden dog at blive overdrevne. For begge Grupper gjaldt det, at de var tegnede med den italienske Inkunabeltids Skrifter som Forbillede, og at de derfor havde Mediæval-Karakter, d. v. s. Trykket laa i eller ned imod Bogstavets Runding. Man var med andre Ord naaet et Skridt mod det rigtige ved selv at søge til Kilderne i Stedet for at kopiere Kopien.

Disse nye Skriftsnit fik en heldbringende Indflydelse paa Børgernes Typografi, for selv om man i de første Tider stadig mærkede Idealerne fra Kelmscott Press i den ofte anvendte komprime Sats og i noget overdreven Brug af Ornamenten, trængte Cobden-Sandersons friere Opfattelse mere og mere igennem, ikke mindst efter at det verdenskendte Insel-Verlag havde ladet en af hans Elever tilrettelægge en Klassiker-Serie, som med sit

høje, ret smalle Format og den lyse Skrift virkede overordentlig tiltalende.

En kort Periode søgte en Del unge Kunstnere at indføre Naturalismen i Typografien – den berømmelige Jugendstil –, men den gik samme Vej som Kunstnernes »originale« og »personlige« Skrifter.

Bøgerne fra disse to Perioder virker underligt forældede og uselvstændige, og man synes, at de fleste Skrifter er tegnet til Kunstnerens egen Forherligelse. Dette Tidsrum fortæller os klart, at den, der ikke kan glemme sig selv for sin Opgave, naar aldrig til at udføre noget varigt.

Bogproduktionen som Helhed havde i disse Aar faaet et noget andet Præg end ved Aarhundredets Begyndelse, idet Maskinteknikken atter havde gjort Indgreb i det gamle Haandværk: Sættemaskinen kom frem. Vel var Haandsatsen ikke altid lige god, men den gav dog Muligheder for Anvendelse af en ordentlig Skrift. Den Mulighed var paa det nærmeste udelukket ved Sættemaskinerne, hvor Fabrikkerne – i Begyndelsen var der endda kun een Fabrik – havde Eneret paa at fremstille Matrernerne, og de blev aabenbart betragtet som et nødvendigt Onde. Desuden var Maskinerne i Tiden før Krigen ikke særlig fuldkomne, hvad Støbningen angik, saa Trykningen blev slet. Samtidig havde Reproduktionsteknikken gennemgaaet en stærk Udvikling, der helt udryddede Xylografien og gav os Netætsningen (Autotypien) i Stedet for. Da den krævede en glat Papiroverflade, blev vi velsignede med det kriderede Papir, der ansaas for særlig egnet, naar det var glinsende som en Skøjtebane.

Det saa kort sagt ikke videre godt ud for Bogtrykket, og

galt var det vel ogsaa gaaet, om Privattrykkerierne ikke havde fortsat deres Arbejde med ophøjet Foragt for Sættemaskiner og mekanisk Reproduktion. De glemte ikke de store Forbilleder, men arbejdede støt videre i det een Gang givne Spor. Efterhaanden som Renaissancetidens Skrifter gav færre Muligheder, voksede Interessen for det følgende, klart markerede Afsnit i Bogtrykkets Historie: Empiren med dens strenge Skrifter og aabne Sider.

Denne Periodes Skriftnit begyndte saa smaat at vise sig, da Krigen brød ud. Efter at den første Forskrækkelse havde sat sig, kom Bogtrykket ind i et Tempo, som ingen havde drømt om, og Haandsatsen fik en Renaissance, fordi ethvert Forlag med Respekt for sig selv udsendte »bibliophile« Bøger. Der blev stillet større Fordringer til Bøgernes Typografi, og der blev Raad til at købe nye Skrifter. Det var væsentlig Kopier af Bodoni's og Fournier's Snit, noget senere tillige Garamont's, som blev anskaffet, og de medførte en Bevægelse bort fra de tætte Kolumner. Satsbehandlingen blev lidt friere, og da Forholdene atter blev rolige nogle Aar efter Krigens Slutning, var det, som om man havde fundet en afklaret Form – et fornuftigt Skriftvalg til de forskellige Formaal, en god og hensigtsmæssig Typografi.

Denne Udvikling fra Kelmscott Press' Grundlæggelse til vor Tid har naturligvis ytret sig noget forskelligt i de forskellige Lande, alt efter den paagældende Nations Temperament. Engländerne holdt sig til Caslon Antikva, som efter længere Tids Forglemmelse var begyndt at komme frem igen i Halvfemserne, og de forblev ret upaavirkede af de forskellige mindre Mode-

strømninger. Det har ganske vist bevirket, at de engelske Bøger virker noget ensformigt, men paa den anden Side har det indgaaende Kendskab til denne Skrift og ganske tilsvarende Snit givet saa gode typografiske Resultater, som faa andre Lande kan opvise Magen til.

I Tyskland tog man anderledes paa det. Dér kastede man sig med Iver ud i hver ny »Retning«, og det blev gjort grundigt. Gennemsnittet af de tyske Bøger fra denne Periode viser derfor ikke den samme typografiske Ensartethed som i England, men den giver til Gengæld et ganske godt Billede af, hvilke af Fortidens Stilperioder man har dyrket i Aarenes Løb. Den tyske Bogproduktion har desuden i det store og hele været præget af en særlig Omhu ved Tilrettelæggelsen, noget, man særlig lægger Mærke til ved de billige Udgaver. Det Forarbejde, som Forlagene har ofret paa at faa Skrift, Satsformat og Papirformat til at harmonere, har sikret disse ofte saa forsømte Bøger en smuk Plads i den europæiske Bogproduktion.

De andre større europæiske Landes Typografi har været uden større Betydning i denne Forbindelse, og vi skal derfor indskrænke os til ganske kort at omtale Sverige, som meget hurtigt fandt sin specielle Skrift i Mediæval Antikva, der i de første tyve Aar var dominerende. Senere fik en af det 18. Aarhundredes Skrifter, Cochin Antikva, stor Udbredelse og anvendes i de senere Aar navnlig i mange af Norstedt & Söner's Bøger.

Danmarks Typografi i denne Periode har været behandlet saa indgaaende i »Bogvennen«, i »Aarbog for Bogvenner« og andre Steder, at der ikke er Grund til at gaa nærmere ind paa den her. Fra den smukke Begyndelse i Halvfemserne, da Private,

evil upon us, and upon this city? yet ye bring more wrath upon Israel by profaning the sabbath. And it came to pass, that when the gates of Jerusalem began to be dark before the sabbath, I commanded that the gates should be shut, and charged that they should not be opened till after the sabbath: and some of my servants set I at the gates, that there should no burden be brought in on the sabbath day. So the merchants and sellers of all kind of ware lodged without Jerusalem once or twice. Then I testified against them, and said unto them, Why lodge ye about the wall? if ye do so again, I will lay hands on you. From that time forth came they no more on the sabbath. And I commanded the Levites that they should cleanse themselves, and that they should come and keep the gates, to sanctify the sabbath day. Remember me, O my God, concerning this also, and spare me according to the greatness of thy mercy.

CIn those days also saw I Jews that had married wives of Ashdod, of Ammon, and of Moab: and their children spake half in the speech of Ashdod, & could not speak in the Jews' language, but according to the language of each people. And I contended with them, and cursed them, and smote certain of them, & pluckt off their hair, and made them swear by God, saying, Ye shall not give your daughters unto their sons, nor take their daughters unto your sons, or for yourselves. Did not Solomon king of Israel sin by these things? yet among many nations was there no king like him, who was beloved of his God, & God made him king over all Israel: nevertheless even him did outlandish women cause to sin. Shall we then hearken unto you to do all this great evil, to transgress against our God in marrying strange wives? And one of the sons of Joiada, the son of Eliashib the high priest, was son in law to Sanballat the Horonite: therefore I chased him from me. Remember them, O my God, because they have defiled the priesthood, and the covenant of the priesthood, and of the Levites. Thus cleansed I them from all strangers, & appointed the wards of the priests & the Levites, every one in his business; & for the wood offering, at times appointed, & for the firstfruits. Remember me, O my God, for good.

THE BOOK OF ESTHER

NOW it came to pass in the days of Ahasuerus, (this is Ahasuerus which reigned, from India even unto Ethiopia, over an hundred and seven and twenty provinces:) that in those days, when the king Ahasuerus sat on the throne of his kingdom, which was in Shushan the palace, in the third year of his reign, he made a feast unto all his princes & his servants; the power of Persia and Media, the nobles and princes of the provinces, being before him: when he shewed the riches of his glorious kingdom & the honour of his excellent majesty many days, even an hundred and fourscore days. And when these days were expired, the king made a feast unto all the people that were present in Shushan the palace, both

**D I E
W E L L E**

II.

Heute liegt uns alles Pathetische meilenfern.

*„JUNGLINGE TRETET HER.
ZU HOREN ZIEMT.
MIT ALLEN SCHWINGEN
BRAUST IHR BALD HINAUS . .
DESS SCHOLLE NOCH DIE
MÄCHTIGEN HORTF HEHLT. .
SCHON SCHNARRT DER RUF!“*

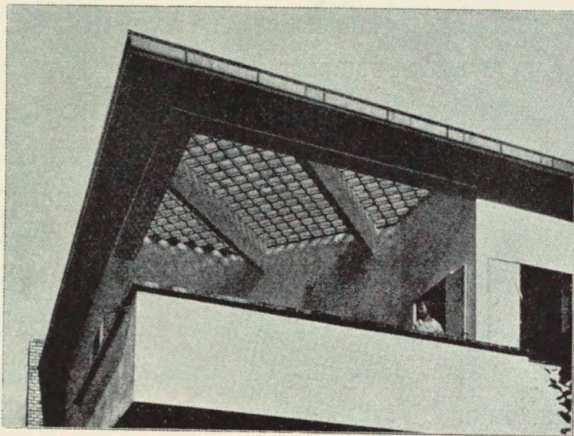
Solche Töne aus einem neuen Gedichtbuch, und wenn es auch im Inselverlag erschienen ist, haben schon pathologischen Charakter. Man mag den wahren Klassiker der heutigen deutschen Sprache, Paul Scheerbart, auch nicht kennen oder verstehen, aber schon ein Tagesname wie Jack London liegt auf einer ganz anderen Ebene. Fern sind die Tage der Wagnerbegeisterung, ja fast ebenso die Zeiten, da Beethoven mehr war als ein bloßer ästhetischer Genuß. Auch der unpathetische Gefühlsausdruck scheint eben nicht mehr möglich zu sein. Die Zeiten müssen wohl erst die Form für das Gefühl schaffen; jeder bisherige Ausdruck dafür

Forlæggere og Bogtrykkere i godt Samarbejde udførte Bøger, der den Dag i Dag virker typografisk smukke, over Krigstidens Pastiche-Syge til de seneste Aars Produktion gaar der ligesom en Linie af Ro og Besindighed, der undgaar de stærke Virkemidler.

For den, der til daglig arbejder med Bøger, kan det være vanskeligt at bedømme Resultatet af disse Aars Arbejde, og jeg vil derfor hellere citere en Udenforstaaende, saa meget mere som hans Bedømmelse ikke tidligere har været fremme udenfor Fagpressen. Den engelske Bogtrykker, *C. H. St. John Hornby*, Lederen af den berømte Ashendene Press, har vurderet det Boghaandværk, som var udstillet i Paris 1925, i den officielle engelske Rapport (Reports on the present position and tendencies of the industrial arts as indicated at the International Exhibition of Modern Decorative and Industrial Arts Paris 1925). Om det danske Bogtryk skriver han i Oversigten, at »den Bevægelse, der begyndte med William Morris, har givet gode Resultater, ikke alene i England og U. S. A., men ogsaa i flere europæiske Lande og navnlig i Sverige, Danmark, Tyskland og Tjsekoslovakiet«. Alene det at blive nævnt i denne Forbindelse er godt, men bedre bliver det, naar man kommer til det Afsnit, hvor de enkelte Landes Bogtryk behandles hver for sig: »Man kan lykønske Danmark, der har et af de bedste Udvalg af Bogtryk og Bogbind paa hele Udstillingen. Arbejdets Gennemsnitskvalitet, baade for de kostbare og de almindelige Bøgers Vedkommende, var usædvanlig høj. Bøgerne var beundringsværdigt udstillede i store Montrer, og det var en Fornøjelse at gaa fra Montre til Montre og se, hvor lidt der ikke var virkelig godt.

De danske Bogtrykkes Trykning var paa det nærmeste fejlfri,

GLASARCHITEKTUR

AUSSCHNITT AUS DER RÜCKFRONT

Man betrachte auf den Photographien die den Balkon schützende Dachplatte: sie enthält Prismen zwischen Beton, wie sie von Bahnsteigen her bekannt sind; sie sollen auch bei diesem Hause bei einer etwaigen späteren Aufstockung als zweiter oberer Balkonfußboden dienen. Man sieht an den Bildern die durchscheinenden Reflexe, muß sich aber sehr auf seine Phantasie verlassen, um die volle Wirkung in Natur auch nur entfernt vor Augen zu haben: das Durchscheinen des Himmelblaus, das Funkeln der Sonnenstrahlen und vor allem der Strahlen des Mondes, dessen Licht in vielen schillernden Reflexen voll über die ganze Fläche ausgegossen erscheint, fast ein Stück Romantik, aber nicht auf alter Handwerklichkeit, sondern auf modernem Industriegeist beruhend. Hier tritt eine Ergänzung der Atmosphäre, der Landschaft durch etwas ihr Entgegengesetztes in Kraft, und gerade dadurch wird dieses Entgegengesetzte, wie es das moderne Industrieprodukt ist, zu einem Stück Natur selbst.

73

Elementær Typografi med Groteskskrift. Billedunderskrift med halvfed, der passer til Illustrationens sort-hvid.

og der var en sikker Fornemmelse for Sidernes rette Placering Der er ingen Bogtrykker eller Forlægger, hvor udmærket han end maatte være, som ikke vil have baade Glæde og Fordel af et omhyggeligt Studium af den danske Udstilling«.

Disse meget opmuntrende Udtalelser gjaldt et omhyggeligt Udvalg af danske Bøger, og de viser altsaa, at vi kan, naar vi vil. For ikke at tabe Balancen bør man dog sammenholde dem med *Kr. Kongstad's* Artikler i »Aarbog for Bogvenner«, hvis Grundtone var, at der hvert Aar kom nogle gode Bøger og mange mindre gode – at vi med andre Ord har et Stykke Vej igen, før den almene Standard svarer til Anmeldelsen fra Pariserudstillingen.

Ser man paa den typografiske Udvikling i den her omhandlede Periode, træder to Hovedtræk særlig stærkt frem.

Det første er, at Bogens Typografi har dannet Grundlaget for Satsreglerne. Det andet, at der ikke er udført noget selvstændigt Arbejde, der kan føre Udviklingen videre.

Det første Forhold er en naturlig Følge af, at Bøgerne i Halvfemserne var den væsentligste Del af Trykkeriernes Arbejde. Det var derfor naturligt, at denne Periodes Foregangsmænd som Modsætning til Nedgangstiden søgte Forbilledet i Fortidens gode Bogarbejder. Det resulterede imidlertid i, at man i de kommende Aar slavisk fulgte den anviste Vej, gennemtrawlede Fortidens gode Skrifter og efterlignede dem, hvis man da ikke nøjedes med at kopiere. Deraf fulgte en tilsvarende Efterligning af Typografien i den Tidsalder, hvor Skriften hørte hjemme, og da vi kort efter Krigen naaede Empireskrifterne igennem, var der faktisk ikke stort mere at tage af.

Den elementære Typografi kommer derfor som en naturlig Afløsning af en Periode, hvor man har haft den bedst mulige Lejlighed til at tilegne sig den Sans for gode Forhold, som er nødvendig for at kunne være med i det nye. Ligesom Bogen laa til Grund for Halvfemsernes Typografi, saaledes er den elementære Typografi i Hovedsagen bygget op paa de merkantile Tryksager, som nu er Hovedmængden af de fleste Bogtrykkeriers Arbejder. Ændringen i disses typografiske Behandling er ret væsentlig, men for Bogens Vedkommende ikke helt saa revolutionerende, som man er tilbøjelig til at tro.

Det mest iøjnefaldende ved Tekstsidernes Behandling er, at Forholdene mellem de fire Marginer er ændret, og at Papirfladen udnyttes mere, saaledes at Papirfarven indgaar som et Virkemiddel af samme Værdi som Skriften. Netætsningerne (Autotypierne), med hvilke den traditionelle Typografi aldrig rigtig fandt sig til Rette, frigøres nu saa vidt muligt fra Satsen, idet de betragtes som selvstændige Grupper.

Den nye Typografi har mødt megen Modstand, og ofte med Rette, men endnu er det for tidligt at tage nogen afgørende Stilling til Bevægelsen, der ikke er længere i sin Udvikling, end den traditionelle var kort efter 1900. Det afgørende er jo heller ikke, om man bruger den ene eller den anden Skrift, den ene eller den anden Typografi, men om der stilles Fordringer til Arbejdets Kvalitet. Og hvad det angaar, staar den nye Typografi ikke tilbage for den traditionelle. Den er snarere vanskeligere, kræver mere af Fagets Udøvere, men giver til Gengæld ogsaa Muligheder for en Udvikling, der kan føre ud fra den Blindgade, vi var kommet ind i ved den idelige Efterligning.

Der er ikke Grund til at være bekymret for det nye, blot fordi det bringer nye Synspunkter, for ser vi tilbage, maa vi erkende, at baade Gutenberg's og Bodoni's Arbejder er skønne trods deres store Forskellighed, og det viser os, at det afgørende ikke er den ydre Form, men Viljen til at yde det bedste og til at føre det centrale i Traditionerne videre.